

MARZUBANNÂME TERCÜMESİ'NDEKİ ÖLÜM VE MÜSTEHCENLİK İLE İLGİLİ ÖRTMECELER EUPHEMIST EXPRESSIONS ABOUT DEATH AND OBSCENITY IN MARZUBANNAME TERCÜMESİ

Resul ÖZAVŞAR*

Öz

Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden olan Marzubannâme Tercümesi 14. yüzyılın ikinci yarısında Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiştir. Germiyan beyi Muhammed Beyoğlu Süleyman Şah'ın emriyle Şeyhoğlu Sadru'd-din Mustafa tarafından tercüme edilmiştir. Eserin kesin telif tarihi bilinmemekle birlikte 1375-1380 tarihleri arasında tercüme edilmiş olması muhtemeldir. Eser muhteva olarak, bir konuda öğüt vermeyi, kıssadan hisse çıkarmayı amaçlayan hayvan masalları ve küçük hikâyelerden oluşmaktadır. Eser on bölüme ayrılmış ve bölümlerin altında toplam elli bir hikâye bulunmaktadır.

Hayatın buz gibi gerçeklerinden biri olan ölüm; Şeyhoğlu, hikâyelerinde ölümü dile getirirken bağlama göre çeşitli örtmeceler kullanıyor. Söz konusu örtmecelerde *ölüm vakti yaklaşmak, emanete hıyanet etmeye ikna ederek öldürtmek, engel olarak görülen kişiyi öldürmek, kader olarak yazılan ölüm gerçekleşmek, ölüm ayrılığa sebep olmak, tuzağa düşüp yenilerek ölmek, toplu ölümlere sebep olmak, cesaretle canını ortaya koyup ölüme razı olmak, ölümü hak etmek* gibi algılar oluşturuluyor. Bazı hikâyeler müstehcenlik içermekte ve öğüt verme amacı güden bir siyasetnamede müstehcenlik, eserin ciddiyetine gölge düşürmektedir. İşte bu noktada yazarın kıvrak zekası ve dilin kendisine sunduğu imkânlardan yararlanabilme yeteneği devreye girmekte; yazar anlatımda örtmeceli bir üslup kullanarak bu zorluğu aşmaktadır. Bahsi geçen örtmecelerde *yasak ilişkide bulunmak, yellenmek, yasak ilişkide bulunulan kişi, cinsel ilişkide bulunmak, erkeklik uzvu, erkeklik veya kadınlık uzvu, cinsel ilişki için hazırlanmak, cinsel anlamda kadından faydalanmak, cima etmek, kadınlık ilk ilişkide bulunmak, yasak ilişkisi olmak, cinsel ilişki için bir araya gelmek, çivi, erkeklik organı, çiölemek, erkek cinsel ilişkide bulunmak, ayakkabı, kadınlık organı* gibi algılar oluşturuluyor.

Evet, örtmeceler insanın düşüncelerini çeşitli sebeplerle dile getirmekte zorlandığı noktalarda ona bir kolaylık sağlamaktadır. Söylenmesi toplumca ayıp sayılan nesne ya da fiiller örtmeceli üslupla çok rahat bir şekilde dile getirilmektedir.

Bu çalışmada, Marzubannâme Tercümesi'nde anlatılan hikâyelerde kullanılan ölüm ve müstehcenlik ile ilgili örtmeceler, onların oluşturdukları algılar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Örtmece sözler, ölüm, müstehcenlik.

Abstract

Marzuban-nâme has been translated into Turkish from Persian In the second half of the 14. century. It is Old Anatolian Turkish Works. By order of Süleyman Shah Muhammad to be Germiyan chieftain, it has been translated by Sadru'd-din Mustafa Seyhoğlu. The exact date of compilation works is not known. However, between the dates of 1375-1380 is likely to be translated. Works in content, to provide advice on a subject, to point a moral purpose, is made up of animal tales and little stories. Work, divided into ten chapters and in all, fifty one stories exist in sections.

Death is one of the icy facts of life. Şeyhoğlu uses various euphemist expressions in his stories according to the context expressing death. In these euphemist expressions, perceptions are created such as *to approach death time, to persuade to kill, to kill the person who is seen as an obstacle, to death as a destiny, to cause death to parting, to fall into traps and to die, to cause mass deaths, to be boldly put to death and to die, to deserve death*. Some stories contain obscenity and in a book of politics intended for advice, obscenity casts a shadow on the seriousness of the work. At this point, the author's quick intelligence and the ability to benefit from the opportunities offered by language come into play; the author transcends this difficulty by using a euphemist method. In these euphemist expressions, perceptions are created such as *forbidden relationship, to be swallowed, the person with forbidden relationship, to have sexual intercourse, masculinity, masculinity or femininity, to prepare for sexual intercourse, to benefit from the woman in sexual terms, to the woman, to have a first relationship with the woman, to have a relationship, sexual intercourse to come, nails, phallus, nail, male sexual intercourse, shoes, womanhood*.

Euphemist expressions provide a convenience to people where it is difficult to express their thoughts for various reasons. The object or verbs which are deemed to be a shame in the society can be explained in a very comfortable way with euphemist method.

In this study, it will be discussed euphemist expressions about death and obscenity used in stories described in Marzubannâme Tercümesi and perceptions what they create.

Keywords: Euphemist expressions, death, obscenity.

Giriş

Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden olan Marzubannâme Tercümesi 14. yüzyılın ikinci yarısında Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiştir. Germiyan beyi Muhammed Beyoğlu Süleyman Şah'ın emriyle Seyhoğlu Sadru'd-din Mustafa tarafından tercüme edilmiştir. Eserin kesin telif tarihi bilinmemekle birlikte 1375-1380 tarihleri arasında tercüme edilmiş olması muhtemeldir. Eser muhteva olarak, bir konuda öğüt vermeyi, kıssadan hisse çıkarmayı amaçlayan hayvan masalları ve küçük hikâyelerden oluşmaktadır. Eser on bölüme ayrılmış ve bölümlerin altında toplam elli bir hikâye bulunmaktadır (Korkmaz, 1973, 67-73).

Söz konusu hikâyelerin bazıları müstehcenlik içermekte ve öğüt verme amacı güden bir siyasetnamede müstehcenlik, eserin ciddiyetine gölge düşürmektedir. İşte bu noktada yazarın kıvrak zekası ve dilin kendisine sunduğu imkânlardan yararlanabilme yeteneği devreye girmekte; yazar anlatımda örtmeceli bir üslup kullanarak hem vermek istediği öğüdü çarpıcı bir şekilde sunma imkânı bulur hem de eserin ciddiyetiyle ilgili oluşacak olumsuz imajdan kurtulur.

Evet, örtmeceler insanın düşüncelerini çeşitli sebeplerle dile getirmekte zorlandığı noktalarda ona bir kolaylık sağlar. Söylenmesi toplumca ayıp sayılan nesne ya da fiiller örtmeceli üslupla çok rahat bir şekilde anlatılabilir.

Zaman içerisinde olumsuz anlam veya çağrışım kazanan sözcükleri, birey ve toplum kullanmaktan çekinir; böylece bu sözcüklerin kullanım sıklığı azalır. Bu süreçte anlam boyutunda ortaya çıkan ve kullanımı hoş olmayan sözcük veya kavramlar başka sözcük veya kavramlarla yer değiştirir. Bu değiştirme sonucunda ise ortaya dil çalışmalarında örtmece, güzel adlandırma (bazen kötü adlandırma) olarak kavramlaştırılan dil alanı çıkar (Karabulut ve Ospanova, 2013, 123).

Diğer dillere çevrilmesi oldukça zor olan *tabu* sözcüğü Polinezya diline aittir. *Tabunun* kutsal, kutsallaştırılmış; tehlikeli, korkunç, yasak, kirli olmak üzere birbirine zıt iki anlamı mevcuttur. Tabu sözcüğü sakıncı kavramı taşımaktadır ve temelde kendini yasaklarda gösterir (Freud, 2008, 24-25). Tabusal yasaklar sadece fiziksel eylemlerle ilgili değildir; temas etme ve ilişki kurmanın da ötesinde tabu sayılan varlığı somut bir nesne olarak ya da adını-sanını, varlığını düşünmeye yönelik zihinsel eylemleri bile kapsar (Güngör, 2006, 73).

Sözcükler geleneğin çocuğudur; ancak dili konuşan insanlar bunun farkına varamazlar. Medeniyet yönünden geri kalmış toplumlarda genellikle sözcük, kavramın kendisidir. Bu sebeple o toplumdaki insanlar zararlı olan varlığın adını anmak istemez. Bazı çevreler ölüm adını telaffuz etmek istemez, uğursuzluk sayar; bazı organ adlarını ağza almak genel terbiye kurallarına aykırı olduğundan yasaktır (Vendryes, 2001, 113). Batıl inançlar yüzünden bazı sözcüklerin kullanılmaması yenileşme sebebidir. Eski Hint-Avrupa dillerinde avcının öldüreceği hayvanın adını ağzına almaması ve dolaylı olarak 'bal yiyen' anlamında Slavca *medvedi* kullanması örtmece için güzel bir örnektir (Vendryes, 2001, 78).

Tabu ve örtmece sözler, bir dil unsuru olarak geçmişte oluşmuş ve o şekilde kalmış değildir; yani sabit değildir. Herhangi bir inanç ve inanmayla ilgili bir ritüel yok olsa bile tabu kendiliğinden yok olmaz. İnsanoğlu yeryüzünde yaşadığı sürece toplum hayatında sosyal problem ve dalgalanmalar, yeni inanç ve değer yargıları ortaya çıkacak, tabular ve örtmece sözler de her zaman varlığını hissettirecektir (Güngör, 2006, 73).

Tabu ve örtmece sözler, aynı dili konuşanların manevi kültürü ve gelenek- göreneklerinin oluşum ve gelişim sürecinde var olan unsurlardır. Bu yüzden tabu ve örtmece sözler; çıkış nedenleri, sebep- sonuç ilişkileri ve türleri itibarıyla sosyal bilim dallarından etnografya, etnolengüistik, psikolengüistik, sosyolengüistik gibi araştırma alanına giren çok yönlü konulardan biridir (Güngör, 2006, 70).

Güzel adlandırma diye adlandırdığı tabuyu Aksan, şu şekilde tarif eder: "Güzel adlandırma, kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değişme olayıdır." (Aksan, 2003 III, 98).

Arındırmanın dil bilimsel karşılığı olan *euphemism*, sözcükleri birbiri yerine kullanma tekniğidir. Bu teknikte, itici bir çağrışıma sahip bir sözcükle konunun uygun olmayan tarafını kapalı olarak yansıtan bir sözcük değiştirilir. Böylece insanlar, kendilerini iğrendirecek veya rahatsız edecek şeyleri söylemeyi ve onlarla yaşamayı mümkün hale getirirler. 'İllness' için kullanılan 'disease' ve 'indisposition' sözcükleri euphemisms temellidir (Leech, 1978, 53). Euphemizm nesnelere doğasında düzeltici bir etkiye sahip değil, hafifleticidir. Bir sözcüğün hoş gitmeyen anlamları sözcüğün kendi hatası değildir, refere ettiği şeyindir. Bu yüzden kısa sürede göstergeyle gönderilen kaynaşır ve sözcük yeni bir anlam yüklenir (Leech, 1978, 54).

Bireylerin tabunun etkisiyle sözcükleri bu şekilde kullanmalarındaki temel amaç şudur: "Toplum veya bireyi korkutan, ürküten, iğrendiren, kötü izlenim ve çağrışımlara yol açan ifadelerden kaçınmak; genel ahlaka aykırı kabul edilen ve söylenmesi ayıp sayılan düşünce ve duyguları, bu kötü çağrışımları ortadan kaldıran

kabullenebilir sözcük veya sözlerle dile getirmektedir." (Üstüner, 2009, 167). Örtmecenin temel foksiyonu anlam değişmediği halde algılamayı değiştirmektedir. Bunu bir tür üslup olarak tanımlamak yanlış olmasa gerektir. Örtmece türlerinin çoğunda algı merkezini daha yumuşak ifadelerle uyararak muhtemel tahribatı azaltılıp ifade edilecek durumun, kavramın, nesnenin veya olayın kabulünü kolaylaştırma amacı vardır (Demirci, 2008, 22).

Marzubanname Tercümesi'ndeki hikâyeleri bağlam ve anlamı dikkate alarak baştan sona kadar taradığımızda karşımıza çıkan örtmeceleri iki sınıfa ayırabiliriz: 1. Ölümle ilgili olan örtmeceler, 2. Dile getirilmesi ayıp sayılan organ ve fiillerle ilgili olanlar.

Örtmece Olarak Kullanılan Kelime ve Deyimler

1. Ölümle İlgili Olanlar

Bazı örtmeceler *ölüm vaktinin yaklaştığı, kendisine bahşedilen saltanat müddetinin bittiği* algısını dile getiriyor. Özellikle kullanılan deyimde hayatın ve bahşedilen saltanatın bir nöbet ve sıra şeklinde dünyanın nizamı olduğu; geçmiştekiler sırasını nasıl savdıysa kendisinin de o şekilde savacağı algısı oluşturuluyor; böylece ölümün neden olduğu şiddetli duygular hafifletilmeye çalışılıyor:

"Çün pāzişāhuñ **devleti ve saltanatı nevbeti āhire** irdi, gice gündüz geli gide pāzişāhuñ **ömri defterin dürdü.**" (7a.8-9) =

¹ Padişahın devlet ve saltanat sırası sona erince gece ve gündüz gelip giderek ömür defterini dürdü.

"Çün yıl temām oldu, melik **güneşine zevāl vakti** irdi." (9b.6-7) = Yıl bittiğinde padişahın güneşinin batış vakti geldi.

"Pes şabr kılmak gerek kim anuñ **devleti güneşi zevāle ire.**" (19b.1-2) = Öyleyse sabretmek gerekir ki onun talihî dönsün ve ölsün.

"Olmaya kim **devletünüz güneşine rüzigār havādisi** irüb ʿāliyhā sāfilehā kılub sonra çok ʿömr şarf eyleyüb heremmete yaramaya." (43a.7-8) = Devletinizin güneşine feleğin sillesi deşip, yüceyi alçak kılıp, sonra çok can harcamak boşa gider.

"Dimişlerdür ki bir balıkcıl vardı; cihān görmüş, yaş yaşamış, **hareket kuvvet āhirine degmiş.**" (63a.3-4) = Derler ki bir balıkcıl vardı; cihanı gezmiş, yaş yaşamış, ölüm vakti yaklaşmış.

"Gördi, bir kıoca, teni zaʿif, yaşı yitmiş, **ömri āhirine** irmiş bir bağçada ağaç diker." (67a.9-10) = Baktı, bedeni zayıf, yaşlanmış, ölüm vakti yaklaşmış bir ihtiyar bir bahçede ağaç diker.

"Şaʿyā Şurayka'ya eyit, vaşiyet eylesün, mülke halife kıosun, **ömri temām** oldu." (69a.5) = Ey Şaya, Surayka'ya söyle vasiyet etsin, ülkeye halife atasın, ölüm vakti geldi.

İctimai hayatın içinde olan mücadele rakipleri öldürmeyi gerektirebilir; bu, hayatın gerçekliği zaviyesinden bakıldığında normal karşılanabilir. Bazı örtmeceler *düşman veya engel olarak görülenlerin öldürülmesi* algısını oluşturmaktadır:

"Ol yigdüür kim bunuñ **vücüdün yolundan götürem.**" (12b.4) = En iyisi bunu öldüreyim.

"Serçe eyitdi: İkimüz dağı Tenriye şükr eylemek gerekür kim, saña bir burnu virdi kim ılan **depelersin** ve baña dağı bir burun virdi kim kıarınca **depelerin.**" (29a.3-4) = Serçe dedi: İkimizin de Tanrı'ya şükretmesi gerekir. Çünkü sana bir burun verdi ki yılan öldürürsün ve bana da bir burun verdi ki kıarınca öldürürüm.

"Bunuñ **vücüdün ortadan götürevüz.**" (55b.14) = Bunun vücudunu ortadan kaldıralım.

"Buyurdı ki ilet bir halvet yirde bunu **depele** ki hiç kimse bilmesün." (60a.13) = Emretti: kimsenin olmadığı bir yerde bunu öldür ki kimse bilmesin.

"Yaban keçisi çifti ve oğlağıyıcıñ uşbu şefkati eyler, sen ādemilüğüñla şunuñ gibi sülālei anasıyla **depeletdün.**" (60b.11-12) = Yaban keçisi eşi ve oğlağı için bu şefkati gösterir; sen insan olmana rağmen şöyle evladı anasıyla beraber öldürttün.

Babayla çocuğunun arasına giren ölüm; çocuğunun firakıyla dünyası yıkılan baba ne yapmalı? Çaresiz kaderin karşısında boyun eğmeli ve bu gerçekliğe tahammül etmeli.

"Nāgāh **ecel eli** anı hüsvrev **kenārından kıapdı.**" (42a.6) = Ansızın ecel eli onun padişahın yanından aldı.

"Şunuñ gibi cırağı **gözüm önünden** alub cihānı baña kıaranu kııldı ve anuñ firakıyıyla gönülüm tağladılar." (42a.10) = Şöyle evladı benden alıp cihanı bana dar etti ve ayrılığıyla gönülümü dağladılar.

İşi tamam olmak deyimi sonu ölümle biten bir savaştaki hezimetini anlatıyor. Savaş fil ordusu ile yırtıcılardan olan aslanın ordusu arasında geçecektir. Savaştan önce aslan vezirleriyle istişare ediyor, olası tehlikelere karşı alacakları tedbirleri konuşuyor.

¹ Bu işaret Türkiye Türkçesine çeviriyi göstermek için kullanılmıştır.

“Eger arka ve gönül birikdürüb savaş bir yanadın olursa febihâ ve eger çevreden üşü olursa bir bir yanumuzdan dönince **işümüz temâm olur.**” (43b.12) = *Eğer hep birlikte hareket edip savaş tek yönlü olursa ne güzel! Yok çevreden saldırırlarsa tek tek yanımızdan ayrılınca işimiz biter.*

Kırılmak fiili ise toplu olarak ölmek anlamında kullanılmıştır:

“Ger ne^çüzübillâh Tengri anlara nuşret virüb biz **kırılırsavuz** şehâdet mertebesine irevüz.” (45a.4-6) = *Allaha sığınırız, eğer Allah onlara zafer verirse biz kırılırız, şehadet mertebesine ereriz.*

Aşağıdaki deyimini başında ölümüne sebep olacak kadar büyük bir bela olan deve kullanıyor. Bu bela öyle bir bela ki eğer çare bulunmazsa devenin ölümü uzak değildir.

“Az **çalubdur** ki **karğa başumda yuva yapa** ve bu belâyı def^ç eylemege bir çäre bilmezem.” (47a.3) = *Neredeyse karga başumda yuva yapacak ve bu belâyı defetmek için bir çare bilmiyorum.*

Cesur bir şekilde ölüme razı olmak için günümüzde *ölüme yürümek, canı pahasına, canını ortaya koymak* gibi deyimleri kullanırız. Yine aşağıdaki örtmece savaş bağlamında kullanılmıştır:

“Var, ol arslana di ki sen ma^çreke erenler meclisin **çanda gördüğ** ki sâkiler **başlar çanağın kadeh idinüb ecel şarâbına sâkî olurlar.**” (48a.8-9) = *Git o aslana de ki sen savaş alanı olan erenler meclisini nerede gördüğün ki sakilerin baş çanaklarını kadeh yapıp ölüm şarabına saki olduklarını nasıl bildin?*

İslam inancında ölüm mukadderdir; zamanı geldiğinde Allah'ın iradesi dışında ne ertelenir ne de öne alınabilir. Söz konusu örtmecelerde kullanılan kaza ve ecel kelimeleri ölüm vaktinin geldiğini ve bundan kaçılmayacağı algısını veriyor. Tuzak sadece bir sebeptir; asıl olan kaddedir:

“Bu **kazası gelmiş** ilerü geldi ki duzâkdan geçe, yumurdayı ala. **Ecel çenberi boynına geçüb** duzak altında yaşlandı.” (49a.6-7) = *Bu eceli gelmiş tuzaktan geçerek yumurtayı almak için ilerledi. Ecel çemberi boynuna geçip tuzak altında ezildi.*

Kanı helal olmak ölümü ya da öldürülmeyi hak etmek anlamında günümüzde de kullanılıyor:

“Anların şerî^çatinde eyleyidi kim her kim pâzişâha sögse, **kanı helâl olurdu**, öldürürlerdi.” (69b.12) = *Onların dininde öyleydi ki her kim padişaha sövse ölümü hak ederdi, öldürürlerdi.*

Aşağıdaki örtmece şöyle bir bağlamda kullanılmıştır: Hükümdar olan büyük kardeş ölüm vakti yaklaşınca oğlu küçük olduğu için ülkeyi kardeşine emanet eder ve ona oğlu büyüdüğünde emaneti teslim etmesini vasiyet eder. Ancak oğlan büyüyünce amca emaneti teslim etmemek için onu öldürmek ister. Bu bağlamdan *gönülde diyanet perdesini açmak* örtmecesi *hiyanet ederek öldürme* algısını oluşturduğu anlaşılıyor:

“Eger şeytân *hiyanet vesveseyile* **gönlünde diyânet perdesin açmak** dilerse...” (12a.13) = *Eğer şeytan hiyanet vesvesesiyle gönlündeki diyanet perdesini açmak isterse...*

2. Dile Getirilmesi Ayıp Sayılan Organ ve Fiillerle İlgili Olanlar

Gayrimeşru bir şekilde gerçekleşen kadın ve erkeğin münasebetiyle ilgili örtmecelerde *kocayı aldatmak* algısı işlenmiş:

“Yaluñuz ol iş degül, dañı eydürmiş kim bir ayruğıla **düzildi**, diyüb aduñ yavuz eylerimiş.” (14b.6) = *Daha o bir şey değil, ayrıca bir yabancıyla yasak ilişkisi varmış diyerek adını kötülemiştir.*

“Dükkanın yanında bir bağça vardı. Meger **kaşşâb çavreti oynaşığıyla yaturdı.**” (29b.6) = *Dükkanının yanında bir bahçe vardı. Meğer kasabın eşi oynaşığıyla yatıyordu.*

“İşitdüm kim bir cülâh vardı, anuñ bir gökçek çavreti vardı. Likin dañı bir kişiyile **düzilmişdi.** Bir sâ^çat ansuz olsa ölüridi.” (53b.3-5) = *İşittim ki bir örümcek vardı. Onun güzel bir hanımı vardı. Ancak bir kişiyi de sevgili edinmişti. Bir saat onsuz olsa öldürdü.*

“Her gice dürgeri gâflet uykusına birağub kendü kirpükleri oñın päsübân idinüb gözleri uyku oğrusından saklarıdı, pes ma^çşük şevki kemendin cân boynuna birağub taşra çeker, dürgeri uykuda koyub **düstü murâdın sürerdi.** İrteye yakın olıcağ girü evine gelürdi.” (59a. 7-10) = *Her gece marangozu gâflet uykusunda bırakıp kendi kirpiklerinin okunu gece bekçisi edinip gözlerini uyku hırsızından saklardı. Sonra arzu kemendini aşığının can boynuna geçirip dışarı çeker; marangozu uykuda bırakıp dostunun muradını sürerdi. Sabaha yakın olunca geri evine gelirdi.*

Açık açık söylenemeyen beden organları yerine aşağıda koyu renkle vurgulanan tamlamalar kullanılmıştır. Bugün kaba konuşmada *osurmak* olan ancak normal konuşmalarda yerine kullanılan *yellenmek* fiili gibi geçmişte *yil çık-*, *yil gel-* fiilleri kullanılmıştır.

“Çavret tonunda delicek vardı. Nâgâh üd yiri açıldı, konuğ dañı oğurlayın gördi. Ev issi utandı kim âşikâre örteydi. Bir ağacıyla **ol arayı dürtti.** Çavret belinledi. **Ol bir yirden dañı yil çıkdı.**” (22b.8-11) = *Kadının donunda küçük bir delik vardı. Kazayla birden çavret yeri açıldı. Konuk da bir an gördü, ev sahibi utandı, açık yeri örtmek için bir ağaçla orayı dürttü. Kadın irkildi, diğer yerden de yel çıktı.*

“Nāgāh pāzişāhdan **yil geldi**, Dāzime kendüzin yinemedi, güldü.” (26b.1) = *Ansızın padişahтан yel geldi, Dazime kendini tutamadı ve güldü.*

Aşağıdaki örnekte ise kullanılan fiiller karı koca için olsa da örtmeceyi zorunlu kılan iki unsur var. 1. Kahramanların sosyal statüleri; hükümdar ve eşi olması. 2. Fiillerin gizlilik ve açıklık durumu. Bu iki sebepten ötürü yazar örtmeceli bir üslup tercih etmiştir:

“Gönjli ol hātūndan emīn olmazdı. Bir gün hālvēt ikisi **izzet dōşeginde oynayu** dururlardı. Şāhūn ārzūsı gālib oldı; diledi ki **hātūn hūsnı bağından ārzū yimişin yiye**. El uzadub hātūnı kenārına çekdi. Hātūn gözi perde ardında, birkaç qaravaşlar bunlarūn hālin temāşā ide dururdu. Hātūna hāyā gālib oldı, çekindi, hem bu hātūn Nūşrevān şoyındandı. Nūşrevān nergis olduğı yerde **anūñ gibi iş işlemege** utanurdu. Eydürdi: Açuk göze benzer, diridi.” (60a.5-9) = *Gönlü o hatundan emin olmazdı. Bir gün yalnız ikisi izzet dōşeginde oynayıyorlardı. Şahın arzusu galip oldu, hatunun güzellik bağından arzu meyvesini yemeyi istedi. El uzatıp hatunu kenarına çekti. Hatunun gözü perde arkasında; birkaç hizmetçi bunların halini izliyordu. Hatuna haya galip geldi, utandı. Üstelik bu hatun Nuşirevan soyundandı. Nuşirevan nergizin olduğu yerde öyle bir iş yapmaya utanırdı.*

Aşağıdaki ilk vurgulu kısım *kadınla ilk ilişkiye girmek* algısı oluşturuyor; *ol iş* tamlaması ise *mühür açma* işinin nikahsız olması sebebiyle büyük günahlardan sayılan *zina* yerine kullanıldığı anlaşılıyor.

“Çün önine çökdüm, başa eyitdi: İy Tengri kulu, Tengriden kork, **mührüm açma** illā hākkıla yaʿnī nikāhıla. Çün anı işitdüm, **ol işi** terk itdüm.” (3b.2-3) = *Önüne çöktüğümde bana dedi: Ey Allah'ın kulu, Tanrı'dan kork! Haksız olarak yani nikah dışında mührümü açma. Bunu duyduğumda o işi terk ettim.*

3. Müstehcen Bir Hikâye ve Örtmeceli Üslup

Hikâyelerden bir tanesinde baştan sona örtmeceli bir üslup kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hikâyenin bağlamı şöyledir: Konuşmalar kasabın elinden kaçan ve kendisine sığınacak bir yer arayan Ziruy adlı bir keçi ile kaybettiği sürüsünü arayan Zirek adlı bir köpek arasında geçer. Zirek ve Ziruy güçlerini birleştirip bir bölgede hükümdarlık ilan etmek üzerine anlaşma yapmaktadırlar. Zirek hükümdar, Ziruy vezir olacaktır; taraflar karşılıklı olarak birbirlerine talep ve şartlarını iletmektedir. Zirek, Ziruy'a vezir olduğunda boş ve faydasız sözden kaçınmasını; aksi taktirde makul söz işitmezse incineceğini kendisinde de utanç hasıl olacağını bildirmekte ve onu uyarmaktadır. Böyle bir girişten sonra konuyla ilgili başmakçının başına gelenleri anlatmaktadır.

Hikâyenin traskribe edilmiş aslı: “... dahı bîhūze ve fāydasuz söz söylemeyesin ve eger maʿkūl sözi işitmesem, incinesin ve fāydasuz sözi işidürsem başa hācālet vāqıʿ ola. Nitekim ol başmaççıya vāqıʿ oldı. Zirūy eyitdi: Nicedür? Ol dāsītān eyit, işidelüm! **Dāsītān-ı keşşer bā zen-i dībā-fürüş**. Zirek eyitdi: İşitdüm kim bir hārici varıdı ve anūñ bir gökçek ʿavradı varıdı. Dāyim ol ʿavretinūñ teşvişindeydi. Bir gün gördi bir kişi bāzarda bir devligeç şatarıdı, şordı ki: Bu ne kuşdur ve hüneri, hāşıyyeti nedür? Eyitdi: Buña devligeç dirler; hāşıyyeti oldur kim evde ne görse ev issine eydivirür, gammāzdur. Hārici eyitdi: Zih! Nesne kim buldum, eve bekçi olırımış, didi. Alub anı evine götürdi. ʿAvretine eyitdi: Bu kuşu hoş dut, gey sakla ki bu kuş evde ne görse başa eydivirür. ʿAvret eyitdi: Nemüz gözede, didi illā korqıdı. Bu ʿavratūñ hūz bir başmaççı yigidile **sevdāsı** varıdı. Bir sāʿat birbirin görmese cihān anlara qarāñu olurdu. Bir gün bayağı ʿādetince başmaççı maʿşūkın isteyü geldi, hātūn **elin alub vişāl serāyına girdi**, yigit kuşu görüb şordı kim: Bu ne kuşdur? Eyitdi: Gammāzımış, evde ne görse ev issine eydürimış. İmdi bunūñ katında, başa nesne itme. Yigit işidüb güldi, eyitdi: Girçek eyitdiler: ʿAvradūñ ʿaqlı yokdurur. İşbunūñ gibi söze inanur. Andan yigit muğallaza and içti kim ben senūñle **yatam, āletüm** bunūñ yüzine gözine sürem, didügin dimedügin göresin. Bunūñ dili yok, işaret hūz bilmez. Başmaççı çün **başmaçdan kebi** çıkardı, getürdi devlügeçün yüzine sürmege, devligeç hūz ācīgub dururdu. Şandı kim her gün yidüğü etdür. Eyle yapışdı kim ayrıuk **başmaç keblemege**² yaramaz oldı. Acısından uğınub çağırdı, eyitdi: ʿAvrete gel sen kendü **aʿzāñı** bu murdār cānavara qarşu dut, ola kim anı görüb bunı koya. ʿAvret ilerü geldi, kendü **aʿzāsın** açub aña qarşu dutdı. Devligeç pençesiyle berk yapıştı, ikisin dahı çeküb bir yire getürdi. Ol hāldeyiken nāgāh eri geldi, anları eyle gördi, şorma kim başmaççı hāli ne oldı. Bu hikāyeti anūñçun didüm kim fāydasuz sözi ne söylemek ve ne işitmek gerek...” (35a.11-35b.14)

Hikâyenin Türkiye Türkçesine Çevirisi: ... Ayrıca boş ve faydasız söz de söylemeyesin. Yoksa makul söz işitmezsem incinirsin ve faydasız sözü işitirsem bende utanç hasıl olur. O ayakkabıcıya olduğu gibi... Ziruy dedi: Nasıl yani? O hikâyeyi anlat, dinleyelim. **Kumaşçının Hanımıyla Ayakkabıcının Hikâyesi.** Zirek anlattı: İşittim ki bir kumaşçı ve onun güzel bir hanımı vardı. Sürekli hanımının endişesindeydi. Bir gün, bir kişinin pazarda bir kuş sattığını gördü. Bu nasıl bir kuştur ve hüneri, özelliği nedir? Cevap verdi: Buna devligeç derler. Özelliği evde ne görse ev sahibine söyleyiverir, gambazdır. Kumaşçı dedi: Ne kadar güzel, eve bekçi olacak bir şey buldum. Satın alıp evine getirdi, hanımına dedi: Bu kuşa iyi bak, iyi koru ki bu kuş evde ne görürse bana söyleyiverir. Kadın “Neyimizi

² Korkmaz, hazırladığı gramatikal indekte kelimeyi **keblemek** olarak vermiş ve **gevelemek** olarak anlamlandırmış.

gözetleyecek!" dedi ancak korktu. Bu kadının bir ayakkabıcı gençle **yasak ilişkisi** vardı. Bir saat birbirlerini görmeseler dünya onlara zindan olurdu. Bir gün, önceki adeti gibi ayakkabıcı, sevgilisini arzularak geldi, kadının elini tutup vuslat sarayına girdi. Genç, kuşu görünce sordu: Bu kuş nedir? Kadın cevap verdi: Gambazmış, evde ne görürse ev sahibine söylemiş. Şimdi bunun yanında bana bir şey yapma. Genç duyunca güldü, doğru demişler; kadının aklı yoktur. Böyle bir söze inanır. Sonra genç kesin ve sağlam yemin ederek, ben seninle yatayım, aletimi bunun yüzüne, gözüne süreyim, deyip demeyeceğini görsün. Bunun dili yok, kendisi işaret bilmez. Ayakkabıcı, **ayakkabıdan çivi**yi çıkarınca devligeğin yüzüne sürmek için yaklaştırdı. Devligeğin kendisi acıkmıştı, her gün yediği et sandı. Öyle yapıştı ki artık **ayakkabı çivilemeye** yaramaz oldu. Acısından kendinden geçip kadına seslendi: Gel, sen kendi **uzvunu** bu murdar hayvana karşı tut, belki onu görüp bunu bırakır. Kadın kendi **uzvunu** açıp ona karşı tuttu. Devligeç pençesiyle sıkıca yapıştı, ikisini çekip bir araya getirdi. O durumdayken ansızın kocası geldi, onları öyle gördü. Sorma ki ayakkabıcının hali ne oldu. Bu hikâyeyi şunun için anlattım ki faydasız sözü ne söylemek gerek, ne de dinlemek gerek.

Hikâyede dikkat çeken bir nokta var. Genel ahlak kurallarına aykırı olan yasak ilişkinin ifşa olması durumunda tarafların içinde kaldıkları utanç hali ile gereksiz, boş konuşmanın neticeleri arasında kurulan benzerlik. Hikâyeci vermek istediği öğüdü; dile getirilmesi, anlatılması oldukça zor olan bir durumla benzerlik kurarak vermekte; bunu yaparken dilin imkânları arasında yer alan örtmeceyi kullanmaktadır. Çivi-erkeklik organı; ayakkabı çivileme-cinsel ilişki benzetmesinden yararlanmaktadır. Hatta benzetmenin de ötesinde istiare kullanmakta; hikâyenin bağlamına dikkat edildiğinde **çivi** ve **ayakkabı çivileme** kelimelerinin malum anlamlarda kullanıldığı rahatça anlaşılıyor.

İncelemelerimiz sonucunda tespit edebildiğimiz örtmece örneklerini, anlamlarını ve oluşturduğu algıları bir tabloda görelim:

Tablo 1: Ölümle İlgili Olanlar

Örtmece Olarak Kullanılan Kelime Ve Deyimler	Anlam ve Oluşturduğu Algı
Devleti ve saltanatı nevbeti âhire ir-	Ölüm vakti yaklaştığı için sultanlık sırası bitmek üzere olmak
Devleti güneşi zevâle ir-	Azledilip ölüme terk edilme vakti gelmek
Ömri defterin dür-	Ölüm vakti yaklaşmak
Güneşine zevâl vakti ir-	Ölüm vakti yaklaşmak
Gönlünde diyânet perdesin aç-	Emanete hıyanet etmeye ikna ederek öldürtmek
Vücûdın yolundan götür-	Engel olarak görülen kişiyi öldürmek
Depele-, depelet-	Öldürmek, öldürtmek
Ecel eli kenârından kap-	Kader olarak yazılan ölüm gerçekleşmek
Gözi önünden al-	Ölüm ayrılığa sebep olmak
Hareket kuvvet âhîrine deg-	Ölüm vakti yaklaşmak
Ömri âhîrine ir-	Ölüm vakti yaklaşmak
Ömri temâm ol-	Allah'ın verdiği hayat müddeti bitmek
Ömr şarf eyle-	Ölümlere sebep olmak
İşi temâm ol-	Tuzağa düşüp yenilerek ölmek
Kırıl-	Toplu olarak ölmek
Karğa başında yuva yap-	Çok çalışma sebebiyle ölecek duruma gelmek
Başlar çanağın kadeh idintüb ecel şarâbına sâkî ol-	Cesaretle canını ortaya koyup ölüme razı olmak
Kazâsı gelmiş	Kader olarak Allah'ın yazdığı ölüm vaktinin gerçekleşme zamanı gelmiş
Ecel çenberi boynına geç-	Kader olarak Allah'ın yazdığı ölüm vaktinden kaçma imkânı bulunmadan ölmek
Yaşşılan-	Feci şekilde ezilerek ölmek
Vücûdın ortadan götür-	Engel olarak görülen kişiyi öldürmek
Kanı helâl ol-	Ölümü hak etmek

Tablo 2: Dile Getirilmesi Ayıp Sayılan Organ ve Fiillerle İlgili Olanlar

Örtmece Olarak Kullanılan Kelime Ve Deyimler	Anlam ve Oluşturduğu Algı
Düzil-	Yasak ilişkide bulunmak.
Ol iş	Zina
Ol ara	Kadınlık uzvu
Ol bir yir	Makat
Yil çık-	Yellenmek
Yil gel-	Yellenmek
Oynaş	Yasak ilişkide bulunulan kişi
Yat-	Cinsel ilişkide bulunmak
Alet	Erkeklik uzvu
A'zâ	Erkeklik veya kadınlık uzvu
Dostı murâdın sür-	Yasak ilişkide bulunmak
İzzet döşeginde oyna-	Cinsel ilişki için hazırlanmak
Hâtün hüsni bağından arzû yimişin yi-	Cinsel anlamda kadından faydalanmak
Anun gibi iş işle-	Cima etmek
Mührin aç-	Kadınla cinsel anlamda ilk ilişkide bulunmak
Sevdâsi ol-	Yasak ilişkisi olmak
Vişâl serâyına gir-	Cinsel ilişki için bir araya gelmek.
Keb	Çivi, erkeklik organı
Keble-	Çivilemek, erkek cinsel ilişkide bulunmak.
Başmak	Ayakkabı, kadınlık organı

SONUÇ

1. Örtmece, dilin insana sunduğu anlatımı kolaylaştıran bir imkândır. Örtmeceler insanın düşüncelerini çeşitli sebeplerle dile getirmekte zorlandığı noktalarda ona bir kolaylık sağlar. Kötü, uğursuz, iğrenç, genel toplum ahlakına aykırı olanı; kabul edilebilir olanla dile getirme imkânı sunmaktadır.
2. Ölümle ilgili örtmecelerin kullanımını etkileyen unsurlardan biri de örtmecenin kullanılacağı kişinin sosyal statüsüdür. Ölümle ilgili tespit edebildiğimiz örtmecelerin çoğunun padişahlara ait olduğu görülmektedir. Bu yönüyle örtmecelerin sosyal statüye göre kullanımları araştırılmaya değer bir konu olabilir.
3. "Ol bir yer:öbür yer", "ol ara: orası" gibi mekan isimlerinin de insanda söylenmesi ayıp sayılan uzuvların yerine örtmece olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak kazanılan anlamlar sözlüksel bir nitelik arz etmiyor; sadece bağlama göre söz konusu organların kastedildiği anlaşılıyor.
4. Örtmece ile ilgili çalışmalarda genel olarak güncel metinler incelenmiş ve günümüzde kullanılan örtmeceler tespit edilmiştir. Bununla birlikte tarihî metinler de incelendiğinde hiç de azımsanmayacak kadar örtmecelerin olduğu anlaşılıyor. Bu minvalde başka tarihî metinlerin incelenmesi Türkçenin geçmişte kullanılan örtmecelerinin ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır.
5. Geçmişte kullanılan örtmeceler günümüzde kıyaslandığında bazılarının kullanımının devam ettiği anlaşılıyor.
6. Örtmecenin tespitinde kullanıldığı bağlam esas unsur olarak karşımıza çıkıyor. Sözcük ve deyimlerin anlamının doğru olarak anlaşılması için tarihî metin neşrinde ve gramtikal sözlüklerin hazırlanmasında bu hususun dikkate alınması gerekir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan (2003). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim I.II.III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 439.
- Aydemir, Adem (2013). Divanü Lûgat't-Türk'te Örtmece Sözcükler Üzerine. *International Journal of Language Academy*, S. 1/1, s. 107-120.
- Demirci, Kerim (2008). Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine. *Milli Folklor Dergisi*, S. 77, s. 21-34.
- Freud, Sigmund (2008). *Totem ve Tabu*. (Çev. Hasan İhsan), Ankara: Alter Yayıncılık.
- Güngör, Ahmet (2006). Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözcükler Üzerine. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 29, s. 69-93.
- Karabulut, Ferhat ve Ospanova, Gulmira (2013). Örtmece Sözcüklerin Mantığı: Kazak Türkçesi İle Türkiye Türkçesinde Karşılaştırmalı Model Analizi. *Teke Dergisi*, S. 2/2, s. 122-146.
- Korkmaz, Zeynep (1973). *Marzuban-nâme Tercümesi*. Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Leech, Geoffrey (1978). *Semantics*. Great Britain: Penguin Books Ltd.
- Özavşar, Resul (2013). *Tarama Sözlüğü ve Türkçe Sözlük'e Göre Anlam Değişimleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.
- Özavşar, Resul (2009). *Marzubannâme Tercümesi Metin, Çeviri, Art Zamanlı Anlam Değişimleri, Dizin*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Üstüner, Ahat (2009). Örtmece Sözcüklerle İlgili Terimler. *Turkish Studies*, S: 4/8, s. 166-176.
- Vendryes, J. V. (2001). *Dil ve Düşünce*. (çev. Berke Vardar), İstanbul: Multilingual Yayınları.